Cəhalətin qurbanı olan qadın obrazını dramaturgiyaya gətirən yazıçı

20 mart 1899-cu ildə Xızıda yoxsul kəndli ailəsində anadan olmuş Cəfər Cabbarlı Azərbaycan ədəbiyyatının zənginləşməsində böyük xidmətlər göstərmişdir. O, milli azadlıq ideyasının tərənnümçüsü olmuşdur.

Kömürçü işləyən atası görmə qabiliyyətini itirdikdən sonra Bakıya köçmək məcburiyyətində qalan ailə üç il sonra daha bir facie ilə qarşılaşmışdır. Ailənin başçısı vəfat etdiyi üçün evin yükü anası Şahbikə xanımın üzərinə düşmüşdü. O, imkanlı ailələrin paltarlarını yuyub, çörək bişirərək Cəfəri dini məktəblərdə oxutmuşdu. Ara-sıra Xızıya gedən Cəfər orada aşıqsayağı şeirlər yazan bibisi Zərnişanla, dağ kəndlərindəki qohumları ilə görüşərmiş.

Gənc Cəfər 1915-ci ildə Bakı Politexnik Məktəbinin elektromexanika şöbəsinə daxil olmuş, 1920-ci il mayın 6-da təhsilini başa vurduqdan sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin Tibb fakültəsində oxumuşdu. Öz ərizəsi ilə həmin fakültədən çıxaraq 1923-cü ilin sentyabrından səhnə aləmi və teatr tarixi ilə yaxından tanış olmaq məqsədilə Bakı Türk Teatr Məktəbində mühazirələrə qulaq asmışdı. 1924-cü ildə isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsinin tarix şöbəsində təhsilini davam etdirmişdir.

Yaradıcılığının ilk dövründə şeirlər yazan ədib ilk satirik şeirlərində həm mövzu, həm də forma baxımından Sabirdən ruhlanmışdı. Gənc Cabbarlı hələ uşaq yaşlarından insanların ağır vəziyyətini, cəmiyyətin yoxsullara və varlılara bölündüyünü qələmə almış, buna öz münasibətini bildirmişdir. O, düşündüklərini "Boranlı qış gecəsi", "Bayram saxlayanlara", "Dilənçi" və "Novruz bayramına hazırlaşan müsəlmana töhfə" kimi şeirlərində əks etdirmişdir. Şeirləri 1911-ci ildə "Həqiqəti-Əfkar" qəzetində dərc olunmuşdu. 1915-ci il aprel ayının 3-də "Məktəb" jurnalının 6-cı nömrəsində onun "Bahar" adlı şeiri nəşr olunmuşdur.

Cəfər Cabbarlının yazdığı şeirlər içərisində "Ana" şerinin xüsusi yeri var. Bu poeziya nümunəsi bütövlükdə Azərbaycan lirik şeirinin ən gözəl nümunələrindəndir. O şeirdə yüksək bir duyğu ilə ananın böyüklüyünü və müqəddəsliyini nəzərə çatdırır.

Ana! Ana!.. O adın qarşısında bir qul tək
Həmişə səcdədə olmaq mənə fəxarətdir,
Onun əliylə bəla bəhrinə yuvarlansam,
Yenə xəyal edərəm bəzmi-istirahətdir.

Bəli, Cəfər Cabbarlı ədəbi yaradıcılığa şeirlə başlasa da, bu, çox davam etməmiş, ən gözəl əsərlərini dramaturgiya janrında yazmış, Azərbaycanın görkəmli dramaturqu və teatr xadimi kimi tanınmışdır. Xalqın tərəqqisinin bir yolunu da mədəniyyətin, teatrın inkişafında görən ədib ardıcıl olaraq gözəl səhnə əsərləri yaratmışdı.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki Cəfər Cabbarlı dövrünün problemlərini əks etdirməklə yanaşı, həm də insanların maariflənməsinə xidmət etmişdir. Yazıçı yaratdığı Sevil obrazı ilə cəhalətin, geriliyin qurbanı olmaqdan qurtulan azad qadın obrazını formalaşdırmışdı. Qəhrəmanı Sevilin vasitəsilə azərbaycanlı qızları təhsilli, azad, qərarlarını özləri verə biləcək durumda görmək istəmişdir. Bu yolla ailədə, cəmiyyətdə əzilən, alçaldılan, hüquqları əlindən alınan qadın obrazları yaratmışdır. Yaradıcılığının ilk dövrünə aid olan "Vəfalı Səriyyə, yaxud göz yaşları içində gülüş" əsərində cəmiyyətdəki ədalətsizlikdən bəhs olunur. Əsərdə dramaturq burjua-mülkədar cəmiyyətində hökm sürən nadanlığın, cəhalətin və avamlığın bir-birini təmiz məhəbbətlə sevən gənclərin həyatlarına böyük maneə olduğunu göstərmişdir. "Solğun çiçəklər"də də yazıçı iki gəncin nakam məhəbbətini qələmə almışdır.

Yazıçının hekayələrinin əksəriyyətini qadın adları ilə adlandırması təsadüfi deyildir, çünki ədibin hekayələrinin əsas mövzusunu qadın azadlığı, qızların təhsildən uzaqlaşmasının qarşısının alınması, onların acı həyatı, çarəsizliyi təşkil etmişdir. "Qızıma" adlı satirik şeirində qızlarını cəhalətdə saxlayan köhnə fikirli ataları tənqid etmişdir. Cəfər Cabbarlının "Qızıma" satirası Oksford Universiteti tərəfindən çap olunmuş dərsliyə daxil edilmişdir. Ədibin pyes və hekayələrində olduğu kimi, satirik şeirlərində də kapitalizm şəraitində qadına münasibət məsələsi mühüm yer tutmuşdur. Yazıçı 1917-ci ildə Osmanlı tarixinə dair "Trablis müharibəsi", "Ulduz" və "Ədirnə fəthi" pyeslərini yazmışdır. Hər iki əsərin mövzusu türklərin yadellilərə qarşı apardığı mübarizədən götürülmüşdür.

Cəfər Cabbarlının "Aydın" və "Oqtay Eloğlu" pyesləri 1921-1923-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. İdeya və üslub cəhətdən bir-birinə yaxın olan bu əsərlərdə Cabbarlı pulun hökmranlıq etdiyi bir cəmiyyəti, bu cəmiyyətdə əzilən zəhmətkeşlərin faciəsini göstərmişdir. 1922-1923-cü illərdə üzərində işlədiyi "Araz çayı" mənzum faciəsini yazıçı Dövlət Dram Teatrına təqdim etmişdir. Çox ehtimal ki, bu mənzum faciə Azərbaycan xalqının vəhdəti məsələsinə həsr edilmişdi. O dövrdə ağızlarda gəzən "Araz çayı, qalx aradan, qoy birləşsin Azərbaycan!" misrasının da həmin faciədən olması güman edilir. Lakin təəssüf ki, bu əsər tapılmadığı üçün haqqında müfəssəl məlumat da yoxdur. 1923-cü ildə C. Cabbarlının "Qız qalası" adlı əfsanəvi poemasını "Maarif və mədəniyyət" jurnalında dərc etdirmişdir.

O, bir sıra hekayə və şeirlər yazmaqla bərabər, tərcüməçiliklə də məşğul olaraq ayrı-ayrı mətbuat orqanlarında məqalələrlə çıxışlar etmişdi. Yazıçının teatr sənəti haqqında nəzəri düşüncələri 1924-1925-ci illərdə yazdığı "Azərbaycan ədəbiyyatının son vəziyyəti", "Bizdə teatro", "Azərbaycan teatr məktəbi", 1922-ci ildə "Ədəbi mübahisələr" məqalələri "Zəhmət" qəzetində dərc etdirilmişdir.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında C.Cabbarlı məhz dramaturq kimi tanınmış, yüksək və dərin məzmunlu dramlar müəllifi kimi şöhrət qazanmışdır. 20-dən çox pyes, həmçinin hekayələr, şeirlər, esse və məqalələr yazmışdır. Onun əsərlərində qadınların azadlığı, gender bərabərliyinin təmin olunması və cəhalət məsələlərinin həlli kimi mövzular ön planda olmuşdur. Yazıçının dramaturgiya sahəsindəki yaradıcılıq fəaliyyəti ilk dram əsərlərindən başlamış son pyesinə qədər yeni qəhrəman axtarışı və kəşfi kimi səciyyələndirilmişdir. "Aydın", "Oqtay Eloğlu", "Od gəlini" əsərləri dramaturqun bu sahədəki nailiyyətləri hesab olunmuşdur. "Aydın" və "Oqtay Eloğlu" pyeslərinin hər ikisində varlılar və yoxsullar arasındakı uçurum, pulun, var-dövlətin insan cəmiyyətindəki pozucu rolu göstərilmişdir. Həm Aydın, həm də Oqtay ağıllı, istedadlı və bacarıqlı gənc ziyalılar olmuşlar. Lakin pulun, sərvətin hakim mövqe tutduğu bir cəmiyyətdə onlar özlərindən qat-qat güclü olan mənfi qüvvələrlə mübarizə apara bilməyərək məğlub olmuşlar.

Milli teatrımızın nailiyyətlərinə əsaslanan, Azərbaycan dramaturgiyasının realist ənənələrini davam və inkişaf etdirən Cəfər Cabbarlı bir dramaturq kimi ədəbiyyat tarixində yeni səhifə açmışdır. Onun dövrün mühüm ictimai məsələlərinə həsr olunan dram əsərləri böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir və hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır.

Cəfər Cabbarlının Azərbaycan kino tarixində də böyük rolu, əməyi olmuşdur. Uzun müddət Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında ədəbi-hissə müdiri işləyən peşəkar dramaturq kino sənəti ilə çox maraqlanmışdı. 1928-ci ildə Bakı kino fabrikində Mirzə Fətəli Axundovun vəfatının 50 illiyi münasibətilə "Hacı Qara" əsərinin motivləri əsasında "Sona" adlı kinofilm çəkilir. "Hacı Qara" bədii filmi ilə Azərbaycanın ilk milli kino ssenaristi kimi tanınan C.Cabbarlı Azərbaycan qadınlarını qara çadradan xilas edib siyasi, iqtisadi və ictimai həyata çıxarmaq üçün kinematoqrafiyanın böyük imkanlarından "Sevil" filmində istifadə edilmişdir. Böyük ümidlər və ideyalarla yaşayan Cəfər Cabbarlı 1934-cü il dekabrın 31-də vəfat etmişdir.

Ramidə YAQUBQIZI,
"Respublika".

Respublika .- 2025.- 20 mart (№ 61).- S.18.